

Aslak Syse: Rettsikkerhet og livskvalitet for utviklingshemmete – Rettigheter, vern og kontrol som rettslige virkemidler.

751 s. ad Notam Gyldendal, Oslo 1994

Anmeldelse af KIRSTEN KETSCHER

Det foreliggende arbejde er en norsk doktorafhandling. Afhandlingens tema er psykisk udviklingshæmmedes retsstilling. Afhandlingen er opbygget i fem dele. I del I behandles nogle teoretiske og metodiske problemer i tilknytning til afhandlingens tema, del II giver en oversigt over de psykisk udviklingshæmmedes retsstilling, herunder et historisk tilbageblik og en redegørelse for de internationale forpligtelser, del III er to retssociologiske undersøgelser (foretaget sammen med to medforfattere) om udviklingshæmmedes levevilkår, livskvalitet og rettsikkerhed. Del IV er afhandlingens centrale del, hvor rettigheder, værn og kontrol som retlige virkemidler nærmere behandles. Del V er en opsummering og perspektivering. Der er tre bilag til afhandlingen. De to vedrører den retssociologiske del. Det tredje er en ganske overordentlig interessant redegørelse for et norsk centralregister for åndssvage.

Der er tale om en meget omfangsrig afhandling, og det vil ikke her være muligt at gå nærmere ind på alle dens enkelte drøftelser, hvoraf nogle naturligt vedrører specifikke norske retsforhold. Jeg har derfor valgt at omtale nogle principielle sider af afhandlingen, der vil kunne have almindelig interesse for en nordisk læser.

1. Det personrettede udgangspunkt

Med hensyn til afgrænsning af afhandlingens emne indskrives værket sig i en nyere retsvidenskabelig tradition, hvor perspektivet er personrettet. Det drejer sig om at beskrive bestemte *personers* retsstilling snarere end at kortlægge retstilstanden indenfor bestemte *områder* eller *institutioner* (f.eks. strafferet og kirkeret). Kvinderetten kan nævnes som et eksempel på den måske mest veludviklede personrettede disciplin, men også andre kan nævnes: børneret, fangeret etc. Et personrettet perspektiv på et emne kan generere ny indsigt og nye sammenhænge, fordi grænserne mellem traditionelle juridiske discipliner overskrides. Den foreliggende afhandling er eksempel herpå, idet der behandles regelsæt, der ellers ville henhøre under forskellige juridiske områdediscipliner, først og fremmest socialret, sundhedsret og strafferet.

Personrettet behandling af et emne vil ofte være udtryk for en erkendelsesinteresse, hvor forfatteren tager det valg at betragte verden ud fra denne persongruppes ståsted. Dette er imidlertid ikke helt tilfældet for Syses vedkommende. Han angiver s. 25–26 sin interesse dels i behovet for at

klarlægge sammenhængene mellem særregler og almene regler for udviklingshæmmede, dels i aktualiteten på grund af en netop gennemført reform (HVPU-reformen), dels at dette område har været negligeret af retsvidenskaben og endelig henviser han til sine personlige erfaringer i særomsorgen, hvor han har oplevet behovet for kendskab og forståelse for disse regelsæt. Det er således forvaltningens interesse i området, der til en vis grad har været styrende for afhandlingen, men det angives, at også handicaporganisationerne, de pårørende og evt. den enkelte udviklingshæmmede selv i samarbejde med retlige repræsentanter kan have interesse i afhandlingen.

Afhandlingens hovedudgangspunkt må derfor betragtes som myndighedsbestemt. Denne personsgruppe er forskellige myndigheders ansvar og derfor har de en interesse i en forståelse og tolkning af reglerne. Det må imidlertid fastholdes, at myndighedernes interesse ikke altid kan være sammenfaldende med de udviklingshæmmedes. Til en vis grad ser man verden fra forskellig vinkel. Forfatterens regelbehandling og tolkningsvalg er dog ikke udtryk for en myndighedsvenlig holdning. Tværtimod er forfatteren ofte kritisk overfor de behandlende myndigheder, men fremstillingen kan på grund af dette udgangspunkt få struktur som gennemgang af et myndighedsområde. Dermed mistes noget af den spændstighed, det personrettede udgangspunkt giver potentiale for. Når dette er sagt bør det tilføjes, at det i sig selv er uhyre fortjenstfuldt at kortlægge retsstillingen for en af samfundets allersvageste borgergrupper, hvis forhold ikke hidtil har påkaldt sig megen retsvidenskabelig interesse.

2. Forfatterens værdivalg

Fofatteren tager sit udgangspunkt i, at retten til integritet og selvbestemmelse, som er en generel menneskeret, også gælder for denne gruppe. Hertil føjer han en række behov, der skal iagttages for at dette formål kan opnås (s. 414): 1) et ressourcebehov 2) et beskyttelsesbehov af den enkelte på grund af forstandshandicappet og 3) samfundets beskyttelsesbehov som et modbehov begrundet i f.eks. enkelte voldelige individer. Disse tre momenter bør indgå i en lovgivning, der retter sig mod de udviklingshæmmede. Regler, der varetager ressourcebehovet benævner forfatteren *rettigheder* (f.eks. Sociale tjenester, specialundervisning). Regler der varetager den enkelte udviklingshæmmedes beskyttelsesbehov kaldes *værneregler* (ansvarsfrihed, erstatningsfritagelse) og samfundets beskyttelsesbehov varetages gennem *kontrolregler* (kastration, specielle strafferegler). Hermed har forfatteren efter min mening opbygget et vellykket værdisæt, som den konkrete regulering kan måles i forhold til.

Den store diskussion, der ligger i bunden af afhandlingens drøftelse af de enkelte regler, er spørgsmålet om behovet for særregler for udviklingshæmmede. Syse lægger her sit eget synspunkt klart frem: at særregler ofte vil være en hensigtsmæssig reguleringsmåde. Heri er han uenig med handicaporganisationerne, der ser det som en værdi i sig selv, at der ikke skal gælde særregler. Det kan tilføjes, at disse organisationers synspunkt formentlig er udtryk for en almen nordisk trend. Den tilsvarende kan iagttages i Danmark. Disse synspunkter har da også i vidt omfang fået gennemslag i lovgivningen. Synspunktet er imidlertid ikke

uproblematisk og det er en styrke ved afhandlingen, at forfatteren tager på sig at komme med argumenterede modforestillinger (særligt s. 651 ff) om afvejningen mellem det mulige og det ønskelige – mellem paternalisme og selvbestemmelsesret. Det er vanskelige og sensible værdimæssige spørgsmål, der her tages op. Forfatterens ståsted er nok ikke “politisk korrekt”, men det bør heller ikke være et retsvidenskabeligt formål. Mig forekommer forfatterens understregning af selvbestemmelsesrettens mulige karakter af ren fiktion som uhyre vigtig samtidig med, at der gøres opmærksom på det retstab, som synspunktet i sin konsekvens kan indebære for den enkelte udviklingshæmmede. Hele denne meget grundlæggende diskussion kunne imidlertid nok have båret en noget mere omfattende drøftelse som indledning til afhandlingens del IV. Nu kommer disse synspunkter først klart frem i afhandlingens sidste (overordentlig velskrevne) kapitel.

Det må i denne sammenhæng bemærkes, at det er forbavsende, hvor lidt forfatteren har gjort brug af den kvinderetlige tradition. Spørgsmål om diskriminering og lighed har været et af kvinderettens grundemner. Disse spørgsmål er tilsvarende uhyre centrale for den omhandlede persongruppe. I det kvinderetlige arsenal kunne forfatteren have hentet megen hjælp til at udvikle sine overordnede principielle overvejelser.

3. Metode- og emnevalg

Et personrettet udgangspunkt vil ofte give sig udtryk i, at det stiller nye spørgsmål til valg af metoder og begreber. Desværre er dette som udgangspunkt ikke tilfældet i den foreliggende afhandling. Forfatteren lægger

uden nærmere begrundelse “tradisjonell juridisk metodelære” til grund (s. 36). Dette fører direkte frem til forfatterens konkrete emnevalg, der herved afgrænses rent retspositivistisk. Forfatteren undersøger simpelthen de områder, hvor der foreligger særlig positivretlig regulering: sociale tjenester, visse helse- og strafferetlige regler. Det er uhyre værdifuldt, at disse regler undersøges, men forfatteren udelukker sig hermed fra en mere overordnet forståelse af de udviklingshæmmede personers hele liv. Dermed kommer afhandlingen i mindre grad ind på, hvad der gælder for en udviklingshæmmede, der nu skal leve et normaliseret liv. Det er forekomsten af særregler, der i vidt omfang angiver vægten og tyngdepunktet i hvilke emner, der kan behandles. Dette kan indebære fare for en skævhed i relevansen af de retsområder, der har mest almen betydning for persongruppen. Behandling af de strafferetlige regler for psykisk udviklingshæmmede, som kun vedrører ganske få personer, får i afhandlingen en udforholdsmæssig overvægt i forhold til områder, der vedrører de allerfleste udviklingshæmmede f.eks. regulering af bo- og levevilkår i den normaliserede omsorg, hvor det udmærkede værdisæt, som forfatteren har udviklet (Jfr. ovenfor under 2.) kunne være anvendt som led i udvikling af generelle begreber og fortolkningsprincipper.

Forfatteren tager imidlertid interessante og relevante emner op. Her kan særlig henvises til drøftelsen af serviceydelsers kvalitative og kvantitative indhold og vurdering af klagemulighederne (kapitel 14). Af særlig interesse er behandling af psykisk udviklingshæmmedes seksualitet (kapitel 15).

4. Psykisk udviklingshæmmedes seksualitet

Det retspositivistiske udgangspunkt gælder imidlertid i mindre grad forfatterens behandling af psykisk udviklingshæmmedes seksualitet (kapitel 15). Forfatteren behandler også her enkelte særregler, men hans udgangspunkt for behandlingen af emnet er seksualiteten som en vigtig del af menneskelivet, som en grundværdi. Dette overordnede synspunkt medfører klarlægelse af interessante problemstillinger og retsvidenskabelige overvejelser af kompleks karakter.

Det er nok ikke en overdrivelse at sige, at man her bevæger sig indenfor et særdeles tabu-belagt emne. Vi befinder os indenfor et felt, hvor den retlige regulering har haft karakter af en negativ strafferetlig afgrænsning af de udviklingshæmmedes liv. På den ene side gennem den strafferetlige værneregel om beskyttelse mod udnyttelse og på den anden side kontrolregler rettet mod abnorm seksualitet hos enkelte udviklingshæmmede. Kapitlets styrke ligger i, at forfatteren forsøger at vurdere de betingelser, hvorpå den almindelige udviklingshæmmede kan udfolde sig seksuelt. Vurderingerne forankres i FN's resolution fra 1993 "Standard rules for persons with disabilities" rule 9, hvorefter staten bl.a. skal påtage sig seksualoplysning, præventionsvejledning og ægteskabsrådgivning. Med dette udgangspunkt kommer Syse f.eks. frem til, at den enkelte udviklingshæmmede har et retskrav på præventionsvejledning. Et kontroversielt emne er tillige "retten til eget barn", hvor Syse bl.a. drøfter retten til kunstig befrugtning. Det antages, at den udviklingshæmmede ikke vil passere det

lægefaglige skøn for at kunne opnå denne.

Et rigtigt minefelt er institutionspersonalets forpligtelse til at deltage i klienters seksualoplysning. Den danske socialstyrelse udgav i 1989 en (ikke speciel vellykket) vejledning herom. På dette område mødes en række svært afvejelig hensyn: Den udviklingshæmmedes ret, udnyttelsesfaren, den ansattes arbejdsretlige stilling, blufærdighedsbehov såvel hos den udviklingshæmmede som hos den ansatte, mere almene sømmelighedsforestillinger som f.eks. brug af prostituerede. Forfatterens meget argumenterede overvejelser omkring disse afvejn timer og det forsøg på at forme et retligt landskab, der ligger heri, er i sig selv en retsvidenskabelig landvinding, omend nogle af konklusionerne ikke er uproblematisk, f.eks. at de ansatte har en egentlig pligt til at hjælpe klienter til seksuel udfoldelse s. 556.

I dette kapitel behandles tillige den særlige kønsdimension, der ligger i seksuelt misbrug af udviklingshæmmede. Det drejer sig først og fremmest om de udviklingshæmmede kvinder, der udsættes for seksualforbrydelser. Også her kan det undre, at forfatteren ikke har gjort brug af den indsigt, der er skabt gennem et kvinderetligt perspektiv på disse forbrydelser.

Udenfor det strafbare felt ser forfatteren faren for seksuel udnyttelse af den udviklingshæmmede kvinde som en ikke uventet virkning af normaliseringskonceptet. Dette påtrængende problem nævnes en passant i petit (s. 577). Det er en skam, at forfatteren ikke har behandlet dette mere i dybden. Syse skylder os i hvert fald ved en senere lejlighed at udvikle mere principielle overvejelser om dette grundproblem med afsæt i sit opstillede værdisæt, særligt beskyttelses- og ressourcebehovet.

5. Inddragelse af retssociologisk viden

Del III (ca. 170 s) er en retssociologisk undersøgelse foretaget sammen med to medforfattere (Dag Skogheim og Bjørn K. Straume). Den vedrører to undersøgelser om psykisk udviklingshæmmedes levkår, livskvalitet og retssikkerhed. Undersøgelserne er i sig selv interessante at få forstand af. Her skal de imidlertid ikke omtales nærmere, men drøftelsen skal vedrøre en sådan empiris placering i en juridisk afhandling. Det forekommer, at denne retssociologiske del er et fremmedelement i afhandlingen der fører til, at en i forvejen meget omfangsrig afhandling pustes op. Selv om undersøgelserne drejer sig om de psykisk udviklingshæmmede, virker denne del påklistret og uorganisk i forhold til afhandlingens indre sammenhæng.

Det er naturligvis vigtigt, at retlige (såvel retsdogmatiske som retspolitiske) overvejelser forankres i relevante forestillinger om virkeligheden. Dette gøres efter min opfattelse mest vellykket ved at henvise til sådanne undersøgelser og lægge dem til grund ved de retlige ræsonnementer. Syse er iøvrigt flink til at inddrage viden fra andre fagområder (særlig medicin) i afhandlingen. De foreliggende undersøgelser er noget uformidlet proppet ind i midten af afhandlingen, og der vil de formentlig blive godt gemt og glemt – og det er egentlig synd. De tilføjer efter min mening ikke den rettsvidenskabelige afhandling nogen selvstændig værdi, men publiceret separat kunne de nok have fundet deres publikum.

I 70'erne og 80'erne var det en udbredt opfattelse, at virkeligheden repræsenteredes af de sociologiske fag, mens retsviden-

skaben ofte blev set på som en slags uvirkelig forestilling, der kun eksisterede i juristernes egen indbildning. I dag er det nok den herskende opfattelse, at der er mange slags virkeligheder. Retspraksis er central som rettsvidenskabens virkelighed og medmindre man behersker det retssociologiske håndværk og formår at integrere resultaterne i en fremstilling, skal man nok holde sig til sin læst.

6. Sammenfatning

Det er kendetegnet ved et godt akademisk værk, at det inspirerer til at tænke videre og måske anderledes end forfatteren. Det foreliggende arbejde hører med i denne kategori. Der er tale om et pionerarbejde, hvor der, så vidt vides, for første gang i nordisk rettsvidenskab, gøres et forsøg på at kortlægge de psykisk udviklingshæmmedes retsforhold. At samle og systematisere gældende regler og praksis har i sig selv en synergisk effekt. Endskønt forfatteren af og til fristes af detaljen på bekostning af mere principielle drøftelser (dette gælder særligt vedrørende de strafferetlige afsnit), foreligger der her et arbejde af stor rettsvidenskabelig interesse.

Selv om afhandlingen behandler norske retsforhold, indeholder bogen mange gode overvejelser af principiel karakter, og har derfor interesse for den, som arbejder indenfor afhandlingens faglige områder. Men således som det heldigvis ofte gælder nordiske doktorafhandlinger har denne afhandling ikke mindst almindelig rettsvidenskabelig interesse, idet den kan ses som et led i det vigtige projekt at udvikle den nordiske retstradition. Det er tillige en kvalitet ved afhandlingen, at den er retspolitisk

orienteret og med sans for den svage gruppe, som er udgangspunktet, rejser kritiske spørgsmål til retssystemet og dets udvikling.

Forfatteroplysninger:

Forfatteren er professor i socialret ved Københavns Universitet.

**Rättsfilosofiska föreningen i Finland (SOFY) och
forskningsprojekt «Domintern» vid Åbo Universitet
ordnar ett interdisciplinärt nordiskt symposium**

**Carl Schmitt - filosofi, rätt, kontrovers
26-28 september 1997 i Åbo, Finland**

Ytterligare information och anmälningblanketter:

<http://www.helsinki.fi/jarj/sofy/schmitt.html>

Kontaktpersoner:

**Panu Minkkinen
Juridiska fakulteten
PB 4
FIN-00014 Helsingfors Universitet
Finland
fax +358 9 19123090
panu.minkkinen@helsinki.fi**

**Sanna Kunnas
Juridiska fakulteten
Calonia
FIN-20014 Åbo Universitet
Finland
fax +358 2 3336570
sanna.kunnas@utu.fi**